

Національний університет
«Кієво-Могилянська академія»
Таврійський державний агротехнологічний університет
імені Дмитра Моторного

О. П. Горох, С. С. Коломієць

**ЗАСАДИ
ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ
ЗА КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОМ
УКРАЇНИ**

Монографія

УДК 343.222/.225(477)(02)
Г70

Рекомендовано до друку
Вченою радою факультету правничих наук
Національного університету
«Кієво-Могилянська академія»
(протокол № 7 від 23 червня 2025 року)

Рецензенти:

Письменський Є. О. – в. о. проректора з наукової роботи ЗВО «Університет Короля Данила», доктор юридичних наук, професор;

Рябчинська О. П. – завідувач кафедри кримінального права, процесу та криміналістики Інституту економіки та права Класичного приватного університету, доктор юридичних наук, професор;

Книженко О. О. – професор кафедри кримінального права та кримінології Навчально-наукового гуманітарного інституту Національної академії Служби безпеки України, доктор юридичних наук, професор;

Хильченко А. С. – доцент кафедри кримінального права Національного університету «Одеська юридична академія», кандидат юридичних наук, доцент.

Горох О. П., Коломієць С. С.

Г70 **Засади звільнення від покарання за кримінальним правом України** : монографія / Горох О. П., Коломієць С. С. Київ : Видавництво «Норма права», 2025. 312 с.

ISBN 978-617-8306-35-9

Монографію присвячено комплексному та системному дослідженню засад звільнення від покарання за кримінальним правом України. Розроблено концепцію ефективної системи засад звільнення від покарання: правил загальних, групових і спеціальних засад застосування щодо засудженої особи справедливого виду звільнення від покарання. Обґрунтовано їхню соціальну зумовленість.

Проведене дослідження дало змогу розробити пропозиції про внесення змін до Кримінального кодексу України (щодо визначення засад звільнення від покарання), а також запропонувати проєкт аналітичної довідки Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду (щодо застосування засад звільнення від покарання).

Видання буде корисним для науковців, викладачів, адвокатів, прокурорів, суддів, здобувачів вищої освіти, а також усіх тих, хто цікавиться питаннями кримінального права.

УДК 343.222/.225(477)(02)

Видавництво «Норма права» прагне сталого майбутнього для нашого бізнесу, наших читачів і нашої планети. У цьому виданні використано папір, сертифікований FSC® та PEFC™

ISBN 978-617-8306-35-9

© Горох О. П., Коломієць С. С., 2025
© Видавництво «Норма права», 2025

Зміст

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	5
ПЕРЕДМОВА	6
Розділ I	
ЗАСАДИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ	
ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ	9
1.1. Поняття та система засад звільнення	
від покарання.	12
1.2. Методологічні аспекти формування концепції	
засад звільнення від покарання	39
Розділ II	
ЗАГАЛЬНІ ЗАСАДИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ	65
Розділ III	
ГРУПОВІ ЗАСАДИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ	89
3.1. Правила звільнення від покарання у зв'язку	
з давністю	92
3.2. Правила звільнення від покарання у зв'язку	
з недоцільністю застосування щодо засудженої	
особи покарання	116
3.3. Правила звільнення від покарання у зв'язку	
з виправленням засудженої особи,	
яка відбуває покарання	141
3.4. Правила звільнення від покарання у зв'язку	
зі станом здоров'я засудженої особи	161
3.5. Правила звільнення від покарання у зв'язку	
з вагітністю засудженої або наявністю у неї дитини	180

Розділ IV

СПЕЦІАЛЬНІ ЗАСАДИ

ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ209

4.1. Правила звільнення від покарання на підставі угоди про примирення або визнання винуватості.212

4.2. Правила звільнення від покарання при сукупності кримінальних правопорушень або вироків219

4.3. Правила звільнення від покарання щодо неповнолітніх228

ВИСНОВКИ237

ДОДАТКИ245

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ265

Перелік умовних скорочень

- КК – Кримінальний кодекс України
- КПК – Кримінальний процесуальний кодекс України
- КВК – Кримінально-виконавчий кодекс України
- ККС ВС – Касаційний кримінальний суд
у складі Верховного Суду
- ППВС – Постанова Пленуму Верховного Суду України
- Проект
нового КК – проект нового Кримінального кодексу України

Передмова

Засади¹ застосування правових інститутів спрямовані на правильне й ефективне застосування нормативних положень. У чинному Кримінальному кодексі України прямо визначено лише загальні засади застосування одного правового інституту – інституту призначення покарання. Надавши цим засадам формалізованого визначення, законодавець наголосив на необхідності дотримання судами певних вихідних правил під час обрання стосовно кожного засудженого конкретного виду та міри покарання. Проте доводиться констатувати, що призначення та реальне відбування засудженими покарання як форма реалізації кримінальної відповідальності поступово втрачає свою поширеність у судовій практиці (хоча і не щодо засуджених за всі кримінальні правопорушення). Натомість судова статистика фіксує тенденції щодо збільшення застосування (часто суперечливого та помилкового) положень іншого правового інституту – інституту звільнення від покарання². Однак засади звільнення від покарання як у законодавстві, так і в правовій доктрині визначено не повною мірою. Це не сприяє правильному й ефективному правозастосуванню у разі звільнення від покарання.

Прогалини в законодавстві стосовно засад звільнення від покарання намагається фрагментарно заповнити Верховний Суд через формування правових позицій. Однак системно це не вирішує проблеми дотримання судами базових положень інституту звільнення від покарання, недопущення під час правоза-

¹ Слово «засада» є багатозначним, проте термін повинен мати чітку дефініцію в межах конкретної науки. У законодавстві та юридичних науках термін «засада» вживають у таких значеннях: «основа», «принцип», «правило». У цій монографії під засадами розуміємо вихідні правила для застосування різновидів звільнення від покарання, передбачених розділом XII Загальної частини КК (докладніше це буде розкрито в підрозділі 1.1 монографії).

² Вважаємо, що саме така назва має бути закріплена за цим кримінально-правовим інститутом, що охоплює всі різновиди звільнення від покарання: звільнення засудженого від призначення покарання; звільнення від призначеного покарання; звільнення від відбування покарання з випробуванням; звільнення від відбування покарання; звільнення від подальшого відбування покарання; заміна невідбутої частини покарання більш м'яким; пом'якшення покарання. З урахуванням цього сформульовано й назву монографії. Якщо далі в тексті використано словосполучення «звільнення від покарання» і немає спеціального застереження, то йдеться про всі різновиди такого звільнення.

стосування типових помилок та суперечностей, вимушеного послуговування судами за аналогією засадами призначення покарання. Саме на правильне, одноманітне та ефективне правозастосування і мають бути спрямовані засади звільнення від покарання, якими буде зобов'язаний керуватися суд при застосуванні закону.

Інституту звільнення від покарання присвятило свої комплексні наукові дослідження чимало українських юристів, зокрема: Р. Ш. Бабанли, Ю. В. Баулін, Р. І. Брящей, В. П. Герасименко, М. М. Головач, О. В. Дащенко, Д. В. Казначеева, А. О. Клевцов, О. О. Книженко, І. В. Козакова, В. А. Ломако, О. К. Марін, А. А. Музика, О. О. Наумов, Є. С. Назимко, Л. І. Олефір, Н. І. Поліщук, Т. І. Пономарьова, Є. О. Письменський, М. В. Романов, О. П. Рябчинська, І. М. Семенюк, В. В. Скибицький, А. С. Хильченко, О. В. Чепелюк, С. М. Школа, М. С. Шмат, І. С. Яковець. Утім, уперше у 2013 р. проблему розроблення засад звільнення від покарання актуалізував О. П. Горох. Цю слушну ідею у 2014 р. підтримав Є. О. Письменський, а у 2024 р. – С.С. Коломієць.

Попри проведені українськими вченими наукові розвідки засад звільнення від покарання, цей правовий феномен, на наше переконання, потребує подальшого комплексного та системного дослідження.

Отже, метою цього дослідження є формування ефективної системи засад звільнення від покарання: правил загальних, групових та спеціальних засад застосування щодо засудженої особи справедливого виду звільнення від покарання. Відповідно до мети дослідження було поставлено такі завдання: систематизувати доктринальні положення щодо засад звільнення від покарання; дослідити в історико-правовому та порівняльно-правовому аспектах правове регулювання засад звільнення від покарання; сформулювати поняття та ознаки засад звільнення від покарання; визначити систему засад звільнення від покарання; дослідити законодавчі та прикладні проблеми застосування різновидів звільнення від покарання; визначити загальні засади звільнення від покарання; групові засади звільнення від покарання³ у зв'язку з: давністю; недоцільністю засто-

³ Груповими засадами звільнення від покарання ми охопили лише ті різновиди звільнення від покарання, які можна за спільними ознаками об'єднати в певні групи. З огляду на це ми не формулювали такі вихідні правила для уні-

сування щодо засудженої особи покарання; виправленням засудженої особи, яка відбуває покарання; станом здоров'я засудженої особи; вагітністю засудженої або наявністю у неї дитини; визначити спеціальні правила звільнення від покарання: на підставі угоди про примирення або визнання винуватості; при сукупності кримінальних правопорушень або вироків; щодо неповнолітніх; сформулювати пропозиції щодо вдосконалення кримінального законодавства та оптимізації практики його застосування.

Вважаємо, що мети дослідження досягнуто, поставлені завдання виконано. Водночас ми відкриті до обґрунтованих критичних зауважень та пропозицій, що можуть стати підставою для вдосконалення концепції засад звільнення від покарання за кримінальним правом України.

Висловлюємо щирі вдячність професорам Юрію Васильовичу Бауліну, Анатолію Ананійовичу Музиці, рецензентам – Євгену Олександровичу Письменському, Олені Павлівні Рябчинській, Оксані Олександрівні Книженко, Анастасії Сергіївні Хильченко, а також іншим ученим та практикам, чий слушний зауваження та пропозиції поліпшили положення цієї монографії.

кальних за правовою природою видів звільнення від покарання, передбачених, зокрема, ч. 2 ст. 74 КК (звільнення від призначеного покарання у зв'язку з усуненням законом караності діяння, за яке засуджено особу), ч. 3 ст. 74 КК (зниження призначеної засудженому міри покарання, що перевищує санкцію нового закону, до максимальної межі покарання, встановленої санкцією нового закону), ст. 81¹ (умовно-дострокове звільнення від відбування покарання для проходження військової служби), ст. 84¹ КК (звільнення від відбування покарання у зв'язку з прийняттям уповноваженим органом рішення про передачу засудженого для обміну як військовополоненого), ст. 86 КК (амністія), ст. 87 КК (помилування), ст. 105 КК (звільнення від покарання із застосуванням примусових заходів виховного характеру). Правила застосування зазначених різновидів звільнення від покарання залишилися загалом поза межами предмета дослідження. Утім, у монографії проаналізовано окремі питання застосування цих видів звільнення від покарання.

Розділ І

**ЗАСАДИ
ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ПОКАРАННЯ
ЯК ПРАВОВА КАТЕГОРІЯ**

РОЗДІЛ I. Засади звільнення від покарання як права категорія

Розділ I розпочинається з аналізу терміна «засади», який у словниках та законодавстві має різні значення: «основи», «принципи», «правила». Встановлено, що у ст. 65 КК, що визначає загальні засади призначення покарання, термін «засада» вжито у значенні правил. Водночас обґрунтовано, що в українському кримінальному праві вихідні положення як щодо призначення покарання, так і щодо звільнення від покарання доцільніше називати «засадами».

Запропоновано концептуально новий і перспективний напрям наукових досліджень феномену засад звільнення від покарання. Сформульовано поняття засад звільнення від покарання та розроблено їхню систему. Визначено поняття та ознаки загальних, групових та спеціальних засад звільнення від покарання.

Встановлено, що для дослідження феномену «засади звільнення від покарання» актуальним є використання історико-правового, порівняльно-правового, діалектичного, системного, формально-логічного (догматичного), соціологічного методів.

У результаті проведеного історико-правового аналізу вітчизняного законодавства та аналізу законодавства іноземних держав з'ясовано стан вивчення досліджуваного правового феномену в праві. Діалектичний метод пізнання дав змогу підтримати висновок учених про соціальну зумовленість засад звільнення від покарання. Завдяки використанню системного методу вдалося подивитися на засади звільнення від покарання як на системний об'єкт із певними підсистемами. За допомогою формально-логічного (догматичного) методу сформульовано специфічні дефініції аналізованого правового феномену. Соціологічні методи були важливими у вивченні судових рішень та узагальненні судової практики. А метод соціального натуралізму застосовано для конструювання збалансованих у різних аспектах правил загальних, групових та спеціальних засад звільнення від покарання.

1.1. Поняття та система засад звільнення від покарання

Теоретики права наголошують на тому, що застосування правознавцями юридичної лексики повинно відповідати ряду критеріїв: чіткості, універсального визнання, стійкості та простоти розуміння⁴. Дотримання цих критеріїв є дуже важливим для визначення понять і термінів. Крім того, ми усвідомлюємо, що досліднику у сфері кримінального права доцільно враховувати терміни, що вже визначені іншими галузями науки. Адже, як підкреслюють вчені, терміни суміжних наук виконують методологічну роль для видових понять, що є базовими і визначальними. Видові поняття, у свою чергу, стосуються конкретного, мають значущу регулятивну роль і зазвичай відображаються у правових нормах та інститутах, що регулюють конкретні аспекти суспільних відносин⁵.

Засади – термін, який доволі часто трапляється не лише в законодавстві. Але що ж розуміють під цим поняттям? Згідно з тлумачними словниками української мови, засада – це основа чогось; те головне, на чому ґрунтується, базується що-небудь; вихідне, головне положення, принцип; основа світогляду, правило поведінки; спосіб, метод здійснення чого-небудь⁶. На підставі аналізу цих визначень можна зробити висновок про те, що мовознавці ототожнюють поняття «засада» з поняттями «основа», «принцип», «правило». Попри те що однією з ознак терміна є чітка наукова дефініція та уникнення багатозначності, у законодавстві термін «засади» вживають у кількох значеннях. Розглянемо їх докладніше.

Засада як основа. Основа – «це те, на чому що-небудь ґрунтується, тримається, базується; головна складова частина чого-небудь; серцевина, ядро; найважливіша частина змісту чого-небудь»⁷.

⁴ Теория права и государства : учебник / О. Ф. Скаун, Н. К. Подберезский. Харків, 1997. С. 272.

⁵ Панов М. І. Проблеми методології науки кримінального права : вибр. наук. праці / [уклад.: Г. М. Анісімов, В. В. Гальцова ; передм. О. В. Петришина, В. І. Борисова]. Харків : Право, 2018. С. 41.

⁶ Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ : Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. С. 419; Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 3. 1972. С. 300.

⁷ Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 5. 1974. С. 775.

1.1. Поняття та система засад звільнення від покарання

Згідно з онлайн-довідником українських слів, засади – це основа для будь-якої науки або предмета. Для пояснення цієї тези наведено приклади. Зокрема, для математики основними засадами є числа, операції та відношення між ними. Знання цих засад допомагає розв'язувати складні математичні задачі та розуміти більш складні концепції, як-от геометрія або алгебра. У фізиці засадами є закони природи: закони Ньютона, закони термодинаміки та електромагнетизму. У літературі засадами є способи вираження думок та ідей, зокрема метафори, аналогії та символи. Знання цих засад допомагає зрозуміти та аналізувати літературні твори⁸.

У значенні основ термін «засади» використовують у багатьох нормативних актах, зокрема в Законі України «Про національну безпеку України» від 21 червня 2018 р. У розділі II цього закону визначено такі засади національної безпеки України: правова основа державної політики у сфері національної безпеки і оборони (Конституція України, цей та інші закони України, міжнародні договори, інші нормативно-правові акти); принципи державної політики у сферах національної безпеки і оборони; фундаментальні національні інтереси України; напрями державної політики у сфері національної безпеки і оборони; документи, що визначають загрози національній безпеці України та відповідні пріоритети державної політики у сферах національної безпеки і оборони⁹. Розділ I «Загальні засади» Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 р. містить п'ять статей, що визначають: статус української мови як єдиної державної мови в Україні; сферу дії Закону; завдання Закону; статус української жестової мови та мовні права жестомовних осіб; державну програму сприяння опануванню державної мови¹⁰.

У розглядуваному аспекті цікавими є результати дослідження Д. Г. Заброди, вченого в галузі адміністративного права. На підставі аналізу нормативно-правових актів та наукових публі-

⁸ Що таке засади. *Що-таке.укр* : онлайн-довідник. URL: <https://xn----8sbptrz0c.xn--j1amh/%D0%B7/%D0%B7%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%B4%D0%B8.html> (дата звернення: 15.06.2025).

⁹ Про національну безпеку України : Закон України № 2469-VIII від 21.06.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 15.06.2025).

¹⁰ Про забезпечення функціонування української мови як державної : Закон України № 2704-VIII від 25.04.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19#Text> (дата звернення: 15.06.2025).

РОЗДІЛ I. Засади звільнення від покарання як правова категорія

кацій, у яких визначено засади, він виокремив обов'язкові та факультативні елементи організаційно-правових засад регулювання. Згідно з висновками Д. Г. Заброди, обов'язковими є такі елементи: правова основа (законодавство); об'єкт правового регулювання; пріоритетні напрями; принципи; суб'єкти та їх завдання, функції й повноваження; засоби (заходи, методи), за допомогою яких здійснюється урегулювання суспільних відносин, в тому числі й відповідальності; механізми контролю і нагляду. Факультативними ж, на його думку, є такі елементи: організація міжнародного співробітництва у відповідній сфері (галузі); інформаційне забезпечення; специфіка фінансування; особливості взаємодії та координації у певній сфері (галузі)¹¹.

Засада як принцип. Принцип – це «основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.»¹². У багатьох нормативно-правових актах термін «засада» вжито виключно у значенні принципу (постулату, основної ідеї). Як приклад можна навести Конституцію України (розділ I «Загальні засади»), Цивільний кодекс України (ст. 3 «Загальні засади цивільного законодавства»), Сімейний кодекс України (ст. 7 «Загальні засади регулювання сімейних відносин»), Кримінальний процесуальний кодекс України (ст. 7 «Загальні засади кримінального провадження»).

Засада як правило. Правило – це «зібрання якихось положень, що визначають порядок ведення або дотримання чого-небудь; норма поведінки»¹³. Доводиться констатувати, що термін «засада» у значенні «правила» (вимоги, норми поведінки) вжито в окремих правових актах, наприклад, у наказі Генерального прокурора «Про загальні засади організації роботи в органах прокуратури України»¹⁴. У ст. 65 Кримінального кодексу України, що визначає загальні засади призначення покарання, йдеться саме про правила. Підтвердженням є використання законодавцем у положеннях цієї статті таких формулювань: «суд призначає покарання «у межах, встановлених...» (п. 1 ч. 1), «відповідно до...»

¹¹ Заброта Д. Г. Адміністративно-правові засади: сутність та зміст категорії. *Адміністративне право і процес*. 2013. № 2 (4). С. 47.

¹² Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 7. 1976. С. 693.

¹³ Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 7. 1976. С. 502.

¹⁴ Наказ Генерального прокурора «Про загальні засади організації роботи в органах прокуратури України» від 7 серпня 2020 року № 365. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0365905-20#Text> (дата звернення: 15.06.2025).

1.1. Поняття та система засад звільнення від покарання

(п. 2 ч. 1), «враховуючи...» (п. 3 ч. 1), «особі, яка вчинила кримінальне правопорушення, має бути призначене покарання...» (ч. 2), «підстави для призначення більш м'якого покарання, ніж це передбачено відповідною статтею Особливої частини цього Кодексу за вчинене кримінальне правопорушення, визначаються...» (ч. 3), «більш суворе покарання, ніж передбачене відповідними статтями Особливої частини цього Кодексу за вчинене кримінальне правопорушення, може бути призначене...» (ч. 4), «у випадку затвердження вироком угоди про примирення або про визнання винуватості суд призначає покарання...» (ч. 5). З урахуванням наведеного варто погодитися з Полтавець В. В., яка визначає загальні засади призначення покарання саме як передбачену в кримінальному законі систему загальних правил призначення покарання¹⁵.

З огляду на наведену позицію постає питання про те, що загальні засади призначення покарання доцільно назвати «загальними правилами призначення покарання». Такі ідеї вже висловлено в кримінально-правовій доктрині. Зокрема на думку Р. Ш. Бабанли, у науці кримінального права та у законі України про кримінальну відповідальність положення щодо призначення покарання невірно позначаються терміном «загальні засади». Автор вважає, що для опису відповідних положень слід використовувати термін, який має більш конкретний зміст, але не має фундаментального значення, при цьому є загальним і застосовується у кожному подібному випадку. Такі вимоги, на думку цього автора, вкладаються у термін «правило»¹⁶.

Потрібно зазначити, що ідея стосовно заміни назви «загальні засади призначення покарання» на «загальні правила призначення покарання» набула розвитку в Проекті нового КК України. Стаття 3.3.1 розділу 3.3 Загальної частини цього документа має назву «Загальні правила призначення покарання»¹⁷. Наведені позиції видаються цікавими, однак не безспірними.

Передусім зазначимо, що зазначена наукова ідея Р. Ш. Бабанли ґрунтується на опрацьованні ним рекомендацій Комісії з призна-

¹⁵ Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук / Луган. держ. ун-т внутр. справ, 2005. С. 196.

¹⁶ Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. С. 30-31.

¹⁷ Проект нового Кримінального кодексу України (контрольний текст проекту станом на 21.05.2025). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/criminal-code> (дата звернення: 21.05.2025).

РОЗДІЛ I. Засади звільнення від покарання як правова категорія

чення покарання, відомої як «Федеральне керівництво з призначення покарання» (загальний обсяг документа – більше 500 сторінок)¹⁸, а також законодавстві іноземних країн. Дійсно у законодавстві іноземних країн спостерігається певна неоднозначність у використанні поняття «засада» щодо норм про призначення покарання¹⁹. Зокрема, досліджуючи закордонне законодавство, Т. В. Сахарук дійшла висновку, що основні положення призначення покарання мають назву «загальних засад призначення покарання» (абсолютна більшість країн колишнього СРСР), «правил призначення покарання» (США, Англія, Канада, Іспанія, Філіппіни), «принципів призначення покарання» (ФРН, Франція, Польща, Фінляндія, Швеція), «критеріїв індивідуалізації покарання» (Молдова)²⁰. Отже, це не випадково, що в науковій літературі щодо призначення покарання вчені часто використовують терміни «засади», «правила», «вимоги», «положення», «розпорядження», «принципи», «критерії»²¹. Проте чи доцільно імплементувати у Кримінальний кодекс України такі положення? Вважаємо, що ні.

По-перше, термін «загальні засади» є історично усталеним для вітчизняного кримінального законодавства. Наслідувати досвід іноземного законотворення у визначенні понять, характерних для інших правових систем, не завжди виправдано. По-друге, як стверджує сам Р. Ш. Бабанли, загальні засади є спільним знаменником у процесі призначення покарання, незважаючи на відмінності між злочинами та особами, що їх вчинили²². На цьому наголошують й інші вітчизняні правники. Зокрема, О. О. Дудоров та Є. О. Письменський правильно акцентують увагу на універсальності спрямування загальних засад: їх слід застосовувати у випадку вчинення будь-якого правопо-

¹⁸ Савченко А. В. Порівняльний аналіз кримінального законодавства України та федерального кримінального законодавства Сполучених Штатів Америки : дис. ... д-ра юрид. наук / Київський нац. ун-т внутр. справ. Київ, 2008. С. 255.

¹⁹ Бажанов М. И. Назначение наказания по советскому уголовному праву. Київ : Вища школа, 1980. С. 45-66.

²⁰ Сахарук Т. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2006. С. 14–15.

²¹ Полянський Є. Ю. Призначення покарання за кримінальним правом США : дис. ... канд. юрид. наук / Одес. нац. юрид. акад. Одеса, 2007. С. 44–46.

²² Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. С. 22.

1.1. Поняття та система засад звільнення від покарання

рушення стосовно будь-якої особи²³. На відміну від засад, правила можуть мати винятки, що позбавляє їх ознаки універсальності. Це свідчить, що розглянуті положення не можна вважати виключно правилами. По-третє, правила поведінки в кримінально-правових відносинах щодо призначення конкретних видів покарань визначено безпосередньо в правових приписах про призначення видів покарань (статті 53–64 КК). Вважаємо, що на підставі аналізу цих правових приписів, що визначають правила призначення конкретних видів покарань та встановлення спільних рис у їх застосуванні, законодавець сформулював вихідні правила для призначення всіх видів покарань. Такі правила законодавець назвав засадами – вихідними положеннями в призначенні будь-якого покарання. Видається сумнівним, що у формулюванні загальних засад призначення покарання законодавець, використовуючи діалектичний метод пізнання, застосував спочатку таку когнітивну процедуру, як перехід від абстрактного до конкретного, а не від конкретного до абстрактного. З огляду на наведене вважаємо, що загальні положення як щодо призначення покарання, так і щодо звільнення від покарання доцільніше називати саме «засадами». Йдеться про вихідні правила призначення конкретних видів покарання та вихідні правила застосування конкретних видів звільнення від покарання.

Отже, і в цьому дослідженні ми розуміємо засади звільнення від покарання як вихідні правила звільнення від покарання.

Засади звільнення від покарання реалізуються через систему правил.

Система – це ціле, складене з частин, їх поєднання. Словник української мови дає сім значень цього слова, проте найбільш релевантним в аналізованому аспекті є таке тлумачення: система – це сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням²⁴. Наведене визначення характеризує це поняття за ознакою фізичної сукупності певних компонентів. Проте правовим системам властива наявність багатьох ознак: компонентність і багаторів-

²³ Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. 10-те вид., перероб. та допов. Київ : ВД «Дакор», 2018. С. 176.

²⁴ Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 9. 1978. С. 303.

РОЗДІЛ I. Засади звільнення від покарання як правова категорія

невість; інтегративність та організованість; об'єктивність; динамізм і саморегуляція²⁵.

Якою має бути система правил засад звільнення від покарання? Засади звільнення від покарання повинні являти собою систему взаємопов'язаних та взаємодіючих норм, які суд має застосовувати в комплексі. Отже, відповідаючи на поставлене запитання, ми будемо прагнути до побудови об'єктивної, багаторівневої, інтегративної та організованої системи засад звільнення від покарання, що має свою мету та здатна до саморегуляції.

У науці розроблено ознаки системних кримінально-правових об'єктів. Зазвичай наводять такі ознаки: множинність певних елементів, які мають відмінності від множини інших систем; елементи системи мають кінцеву множинність та певну впорядкованість; елементи системи є взаємодіючими та взаємопов'язаними; елементи системи створені задля досягнення певних цілей²⁶. Такими ознаками наділені, зокрема, система покарань²⁷, система видів звільнення від покарання.

Слід відзначити, що серед українських науковців немає єдності у питанні про системність засад призначення покарання. Наприклад, В. В. Полтавець досліджуючи загальні засади як перелік, а не як систему²⁸. Такий самий підхід обрав Р. Ш. Бабанли²⁹. Натомість Т. В. Сахарук, неодноразово використовуючи у своєму дослідженні термінологічний зворот «система загальних засад призначення покарання», запропонувала цікаву класифікацію загальних засад призначення пока-

²⁵ Добробог Л. М. Система права: теоретико-правовий дискурс. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія: Право. 2013. Вип. 21. Ч. II. Т. 1. С. 31.

²⁶ Рябчинська О. П. Система покарань в Україні: поняття, значення та принципи побудови : монографія. Запоріжжя : Акцент Інвест-трейд, 2013. С. 111.

²⁷ Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; редкол.: В. Я. Тацій [та ін.]. Т. 17 : Кримінальне право / голова редкол. В. Я. Тацій. Харків : Право, 2017. С. 876–877.

²⁸ Полтавець В. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук / Луган. держ. ун-т внутр. справ, 2005. С. 48–52.

²⁹ Бабанли Р. Ш. Призначення покарання в Україні: теоретико-прикладні засади. Чернігів : Десна Поліграф, 2019. С. 22.

1.1. Поняття та система засад звільнення від покарання

рання за функціональним критерієм³⁰. Чіткою в аналізованому аспекті є позиція В. І. Тютюгіна, який визнає наявність ознаки системності в загальних засадах призначення покарання³¹.

Перед окресленням нашого бачення законодавчої моделі системи засад звільнення від покарання вважаємо за доцільне проаналізувати характеристику цілісності, якій має відповідати цей системний об'єкт. Видається, що саме такий підхід сприятиме науковому пошуку оптимальної системи аналізованих засад.

Кожна система повинна складатися з набору певних елементів. Тому першою ознакою системи засад звільнення від покарання є її системні об'єкти – правила³². Правило, як зазначалося вище, – це «зібрання якихось положень, що визначають порядок ведення або дотримання чого-небудь; норма поведінки»³³. У Кримінальному кодексі України правила застосування закону містяться у нормах-приписах, тобто окремій статті (частини статті) як Загальної, так і Особливої частини³⁴.

Правила звільнення від покарання законодавцем закріплено переважно у положеннях статей 74 – 87 КК. Аналіз цих статей дозволяє нам виокремити певні вихідні правила при застосуванні різновидів звільнення від покарання.

Варто зазначити, що у вітчизняній кримінально-правовій доктрині висловлено різні погляди щодо системних об'єктів (правил) засад звільнення від покарання. Зокрема, Є. О. Письменський вважає достатнім визначити у кримінальному зако-

³⁰ Сахарук Т. В. Загальні засади призначення покарання за кримінальним правом України та зарубіжних країн: порівняльний аналіз : дис. ... канд. юрид. наук / Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2006. С. 24–48.

³¹ Кримінальне право України: Загальна частина : підручник / [Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін.] ; за ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тацій. 4-те вид., переробл. і допов. Харків : Право, 2010. С. 348; Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. / Нац. акад. прав. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького, Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого ; редкол.: В. Я. Тацій [та ін.]. Т. 17 : Кримінальне право / голова редкол. В. Я. Тацій. Харків : Право, 2017. С. 216.

³² В юридичній літературі використовується різне словесне позначення категорії системоутворюючих об'єктів «засад»: засади, критерії, правила, вимоги, положення. Ми поділяємо думку вчених про те, що це не має принципового значення.

³³ Словник української мови : в 11 т. / АН УРСР, Ін-т мовознавства ; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наук. думка, 1970–1980. Т. 7. 1976. С. 502.

³⁴ Пашенко О.О. Кримінально-правова норма та її соціальна зумовленість. *Вісник Асоціації кримінального права України*. 2018. № 1 (10). С. 28.

РОЗДІЛ I. Засади звільнення від покарання як правова категорія

нодавстві на базі чинного положення лише одну загальну засаду звільнення від покарання: «Звільнення засудженого від покарання або відбування його частини, відстрочка виконання покарання, а також заміна покарання більш м'яким, крім випадків, передбачених законом України про амністію чи актом про помилування, може застосовуватися тільки судом згідно з цим Кодексом»³⁵. Однак нам видається сумнівним, щоб засади застосування великого й затребуваного практикою кримінально-правового інституту склалися лише з одного загального правила. Для порівняння нагадаємо, що інститут призначення покарання нараховує щонайменше п'ять загальних засад (правил) призначення покарання (ч. 1 ст. 65 КК). З урахуванням цього перше завдання полягає в наповненні системи засад звільнення від покарання системними об'єктами (правилами).

Другий аспект системного об'єкта пов'язаний з відмежуванням цієї системи від інших системних об'єктів в кримінальному праві. У цьому контексті важливою є позиція Ю. А. Пономаренка про правові засоби, які в механізмі кримінально-правового регулювання розподіляються на кримінально-правові засоби установлення (покарання, кримінальна відповідальність, засоби безпеки і т. д.) та кримінально-правові засоби діяння (звільнення від застосування, застосування (призначення) або заміна засобів-установлень)³⁶. Розвиваючи цю концепцію, зазначимо, що система правил засад звільнення від покарання (будучи за своїм правовим змістом засобом діяння) повинна якісно відрізнятися від інших кримінально-правових засобів діяння – системи правил засад звільнення від кримінальної відповідальності (вони ще потребують наукового розроблення), системи правил засад призначення покарання, системи правил засад застосування пробації (її розроблено в проекті нового КК України). У своїй сукупності ці автономні системи, перетворюючись на підсистеми значно більшого системного об'єкта, мають утворити єдину систему правил кримінально-правових засобів діяння.

³⁵ Письменський Є. О. Теоретико-прикладні проблеми звільнення від покарання та його відбування за кримінальним правом України : дис. ... д-ра юрид. наук / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, [Луган. держ. ун-т внутр. справ ім. Е. О. Дідоренка]. Київ, 2014. С. 506.

³⁶ Пономаренко Ю. А. Загальна теорія визначення караності кримінальних правопорушень : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук / Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2021. С. 10–11.